Születésnapi beszélgetés a hetvenöt éves Illyés Gyulával

Elmúltam harminc? Sőt elmúltam negyven?
Nem igaz.
Ezerkilencszázkettőben születtem?
Nem igaz.
S holnap kilencszázötven . . . mit is írnak?
Nem igaz. Elég már,
meddig higyjek zagyvaságaidnak
eleget hazudtál,

világ! Eh, világ! Nem élnék örökké?
nem igaz.

Nem igaz, lehetetlen, hogy igaz, hogy e férfi, akinek ceruzacsonkján, a tolla hegyén e nép oly teljesen megszólaltatta önmagát, régi, bilincsbevert sorsát, esdeklő reményét, kétségeit, katarzisát, az elpergő idővel nem bírva maga sem, hetvenöt éves *volna* már. És november 2-án, ezen a szerdán, hetvenöt éves *lenne* már.

Állok és mondom konokan, míg élek:
nem igaz,
nem rend és nem jog, nem igaz ítélet,
nem igaz,
hogy semmivé vál szívünkben e minden.

E minden, a huszadik századi mindenség megszólaltatójához jöttem, e nem-igaz-időből jómagam is elrabolva egykét órát, hogy az esti józsefhegyi csendfalak között szóra bírjam a szülőház, születés, sors, az eliramló huszadik század kérdéseiről.

Szülői ház

— A *Magyar Nemzet* szerkesztőségének tisztelgő köszöntését tolmácsolom. Szeretném elsőül megkérdezni: a hetvenötödik születésnap alkalmából jártál-e odahaza, Rácegrespusztán viszontlátni, ha nem is a szülőházat, de annak a puszta helyét?

A fogadó-, egyben dolgozószobában, amely Németh László negyvennégyes rejtőzésétől a *Kháron ladikján* kéziratlapjaiig, a Kossuth—Görgey viaskodástól, a *Tiszták*-tól a tizenkilences emlékezésekig annyi jelenlétet, nagy szellemárnyat őriz, kettőnkön kívül jelen van minden titkok tudója, az oltalmazó, eligazító, a legfőbb tanú, a pszichológus és gyógypedagógus Flóra asszony. Törékenyen ül diluviális időkre emlékeztető, emeletesen magas régi Continental írógépe szomszédságában; a géphenger alá félig teleírt papírlap van befűzve.

— Flórával jártunk Cecén, Simontornyán, Ozorán, de Rácegresre már nem volt lelkem lemenni. Csak könnyeimet vihettem volna haza. Egy-egy portára betérek: meghalt ez is, az is. Ahogyan ez már nem is egyszer megtörtént, jönnek elém öreg bácsik, egykori iskolatársaim — fiai. Most halt meg testvérnéném is. Az emberek elmentek, elszármaztak, nemzetségem hulladozik, a pusztákat fölszámolták, szülőházam sincs, azt egyenesen én ajándékoztam oda a köznek.

A kétszobás kovácsházat a puszták népe a felszabadulás után Illyés Gyulának ajándékozta. Mikor pedig azt a régi pusztát lerombolták, áttelepítették, más helyen építve föl újra, olyasmi motoszkált az emberek fejében, hogy híres ember, az szent igaz, de a tégla, mégis . . .

— Rácegrespusztán nem volt téglaégető, kellett minden jó tégla. Külön álltunk Flórával azon a régi napon, tanakodva, hogy legyen, mint legyen — szedjék szét a szülőházamat, mondtam végül. Apám vett anyámnak valamikor a konyha elé egy malomkövet. Asztalként szolgált, anyám azon mosta a zöldséget, merte szét a tejet. Ez a malomkő-asztal maradt meg csak árván-egyedül. Elhozhattam volna, de nem mentünk le érte. Ha egyszer fölküldik, fölállítom a józsefhegyi kertben.

Születésnap

Hetvenöt éve az elmúlás ünnepén, halottak napján született, sajátos sorsában a halál, halottak, halottai a keletkező életre emlékeztetik.

— A halottak napja, születésnapom krizantém- és gyertyaillattal, megpörkölődött fenyőgallyak csípős ízével, a ránk váró sült kacsa zsíros illatával keveredik bennem. A halálon mindig átsütött az élet izgalma.

— Otthon a hegyen áll a temető. Halottak napján végigtérdepeltették velem a rokoni sírokat, de e térdeplés, a krizantém, az enyhe gyertyalobogás után jött a bor, anyánk kalácsa, az új csizma. Mert minden évben ez volt a nekem kijáró születésnapi prezent. Néha már aznap, másnap bizonyosan fölpróbáltam — akkoriban mindig hó volt már novemberben. Ropogott a gyermekléptek alatt.

— S ha az a havat ropogtató régi gyermek a létezést újra kezdhetné?!

— Sok szenvedés jutott osztályrészemül. Nem érintem, hogy ezek mennyiben járultak hozzá emberi fejlődésemhez, csak annyit, hogy az erős próbákat, ha nem kapom meg, nem láthattam volna ilyen világosan a társadalmat. Tizenkilenc után nem kéjutasként kerültem külföldre. Mennem kellett. Ha módomban áll, nem mentem volna. Ha nem alakítom sorsomat, szenvedés nélküli út áll előttem. Legfőbb álmom volt jegyző lenni Ozorán, erdész a tamási erdőben s tanárrá válni Szekszárdon, ez egyenesen az Olimposz tetejének ígérkezett.

Egy alkat születése

— Másként történt. Aki gyermekszobában nevelődik, nem tudja, mi az élet. Aki gorkiji, kassáki egyetemekre jár, bizonyos fokon fölénybe jut. Tudja, mi a lét. Mindazonáltal nem kívánom az utánam jövőknek, hogy olyan kemény próbákon keresztül jussanak el az irodalom küszöbéig, ahogyan én oda eljutottam.

A Kárpátoktól le az al-Dunáig,
Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar.
Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állanék ezennel én,

— . . . Ha nem születtem volna is . . .” A Petőfi-példa arra int, figyelmeztet, hogy nemzetinek és nemzetközinek lenni egy és ugyanaz, s igazán nemzetközivé csak a nemzeti, nemzetiségi kérdések megoldásának jussán válhatunk.

Kiváló vizsgánk

— Folytassunk önvizsgálatot. Hogyan vizsgáztunk *mi* a nemzetiségi kérdésből? — vetem közbe.

— Amióta csak fölmerült (mert nem teljes történelmünk során létezett), a magyar szellemi élet vizsgája kiválónak mondható. Ezt legutóbb, Teleki-drámámról, Teleki Lászlóról szólva, a Népszabadság hasábjain érintettem. Teleki „már 1849 tavaszán teljes egyenjogúságot követelt a magyarországi nem magyar anyanyelvű népek számára, európai fórumokon is”. Teleki a jövő embere volt, főleg a Duna-völgyi népek együttműködésének a dolgában. A példákat szaporíthatom. A nemzetiségi jogokért küzdő, a jobbágyfelszabadító Wesselényitől Németh Lászlóig, akinek vigyázó figyelme, nem is akármilyen, folytonosan a szomszédos népek történelme, irodalma, nyelve felé fordult. Hivatkozzam java irodalmunkra: Jókai román alakjaira, Mikszáth szlovákjaira, Tömörkény szerbjeire? Az oldalakról együttérzés, megbecsülés, mélységes szeretet árad. Nálunk egy Ady vont kardot, mikor bezárták Gogát. Legszebb irodalmi hagyományunk: megteremteni a Duna-völgyi békét. A magyar szellem példásan viselkedett — ezt a hagyományunkat kell folytatnunk.

— S hogy itt perzselő, kegyetlen elnyomás volt; az volt, természetesen. A szolgabírók azonban ugyanazt tették a magyar parasztta1, mint a nemzetiségiekkel. De kerüljünk közelebb a kérdéshez, járjuk körül, tapogassuk ki a hajszálgyökereket. A belemagyarázásokat, félreértéseket, vádakat oszlatandó.

— Magyar anyanyelvünket évszázadokon át a latin, majd a német köznyelv halványította, fedte be. Tehát magyar asszimilációs politikáról, nyelvünk erőszakos terjesztéséről, ha a vitázók tárgyilagosak akarnak lenni, csak ötven évnyire terjedően, a hatvanhetes kiegyezéstől tizenhét-tizennyolcig, az impériumváltozások koráig beszélhetünk, miután annak előtte mi voltunk az asszimiláció szenvedő alanyai. Ez az ötven év volt a csendőruralom ideje — de csendőruralom volt a magyar ajkú falvakban is.

— Vessük össze ezt az ötven évet az elmúlt hatvan esztendő fájdalmaival, a magyar nemzetiségeket sújtó intézkedésekkel. Tárjuk föl kölcsönösen a kérdést a szomszéd államok szellemi embereivel, költőkkel, írókkal, tudósokkal. Szeretném remélni, hogy ez bekövetkezik, mert nincs más út ahhoz a tisztázáshoz, amely valamennyi Duna-völgyi népnek nemzeti és nemzetközi érdeke. A kisebbségi kérdés máris olyan izzó világprobléma, hogy föl kell készülnünk megvilágítására és megoldására.

„Nem vagyok pesszimista”

Néhány példát vetek közbe az erőszakos asszimiláció nyugati „sikereiről”. Ilyen az is, hogy 1946-ban már csak 588 ezer ember, az Ír Köztársaság lakóinak huszonegy százaléka beszélt írül. A többi anyanyelve betemettetett.

— Pontosan ők, az írek a példa arra, hogy az erőszakos asszimiláció semmit meg nem old, csak gyúanyagot teremt, amely robbanhat bármikor. Én a nemzetiségi kérdések megoldásában egyenesen emelkedést, előrehaladást látok. Közbevetve: mondanom sem kell, milyen keserű tapasztalatokat szereztem a kérdés vizsgálata, számon tartása során.

— Nem vagyok pesszimista. A Szovjetunió legkisebb népeinek is nemzeti autonómiája van. A katalánok, baszkok a minap kapták meg az önigazgatáshoz való jogukat. Az irányzat, a jogot megadni, világjelenség, a keserű példa bármennyi is. Ezeknek a számát én is megtetézhetem. Mistral tudott ugyan franciául, mégis provanszál anyanyelvén írta meg remekét, amelyért 1904-ben Nobel-díjat kapott. Mikor Franciaországban a tizennyolcadik század végén kimondták a francia államnyelv egyedülvalóságát, az ország lakosságának több mint harminc százaléka még nem beszélt franciául. Charles de Coster *Till Eulenspiegel*-ét *(La légende de Thyl Ulenspiegel)* részben én fordítottam. De Coster francia nyelvű belga író, voltaképpen elfranciásodott flamand, aki már franciául írt. De micsoda keserű bosszút áll művében azokon, akik anyanyelvét elorozták! Rabolni bűntetlenül itt sem lehet; a rablás mindig robban.

Állok és mondom konokan, míg élek:
nem igaz,
nem rend és nem jog, nem igaz ítélet,
nem igaz . . .

— Két kaszás, mondják faluhelyen a 77-re. Németh László, Veres Péter halálát a mai napig sem hevertem ki. Ebben az évben ledöntött Déry Tibor távozása s a minap érkezett Kormos Pista halálhíre.

— Születésnapi „terveim”? Kimegyünk testvérnéném sírjához a megyeri és édesanyáméhoz, a Farkasréti temetőbe. Itt nyugszanak Flóra szülei is. Szeretnék túllenni ezen az időn. Átadni a múltnak a nehéz, két 7-es esztendőt.

Ruffy Péter

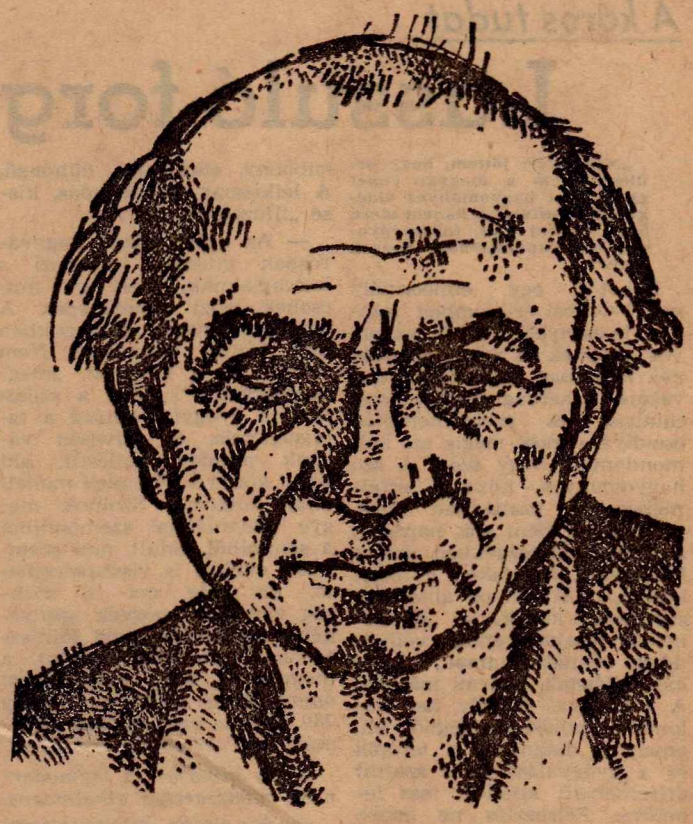

(Nagy Elődi rajza)

Illyés Gyula

Örök s mulandó

A gangon ültünk. Besötétlett.
S mit elhagyott a fény, a nap:
továbbrajzolta arcodat
okos s szomorú beszéded.

Mint mesteri kezek alatt
a sok mellékesből a lényeg,
kialakult időtlen képed.
Munkáltak fürgén a szavak.

Ott állt homályt, romlást legyőzvén
— rembrandti, tiziani festmény —
oly készen, tisztán, halhatatlan
a mű, melyen nem öregedhetsz,
hogy odanyúltam akaratlan
eleven, mulandó kezedhez.

Emlékek élete

Holtak emléke, múltak emléke meddig él?

Halottak őszi emlékünnepén föl lehet tenni a kérdést: meddig tart egy emlék?

Oly egyszerű volna felelni rá: mígnem feledésbe megy.

Csakhogy a válasz mégsem ilyen egyszerű. Annak látszik, de nem az. Emlékek élete, mint minden, ami él, sokkalta bonyolultabb annál, semhogy az elmúlása ilyen nyomtalan volna, a vége ennyire végleges és befejezett. Nem. Emlékek élete, azt merem mondani, minden más élet közül a legeslegbonyolultabb, mert a tünetei, a jelenségei alig is követhetőek, nem bizonyíthatók és nem kimutathatók. Mások az életjelei, mint a többi élőé. Nincs kora, öregedése, mely a múló évekkel mérhető, nincs számlálható pulzusa, mely ha megszűnik, megszűntnek tekinthető egy mozgalmas szív. Nincs lélegzete, mely ha eláll, megfúl egy szervezet. Nem növekszik, mint a többi, ami él, hajló korában nem hajlik meg, mint a többi élő, nem lassul, mint a többi mozgékony, nem őszül, nem hervad, nem sarjad, nem terem, nem fárad el. Emlékek életének mások a törvényei, mint a többinek. Nem fizikaiak, nem élettaniak, nem kémiai törvények. Nem az anyag törvényei. Szellemi törvények. A gondolatok közt játszódnak, az érzelmi világban, rejtettebben működnek, kifürkészhetetlenül. És egészen másként, mint a többi, ismert törvény.

Emlékek élete törvénybontó.

Hadd mondjam meg, hogy megfigyelésem és tapasztalataim szerint emlékek igazi élete akkor kezdődik, amikor az emlékek véget érnek. Valódi mozgásukra akkor kapnak, mikor úgy tetszik, megdermedtek. Zsongásuk akkor támad, amikor már elcsitultak. Végleges életük, a nagyobb, a teljesebbik abból születik, hogy feledésbe mennek. Az igazi emlékezés születésnapja a felejtés napjával egybeesik.

Erről a rendbontó, különös tüneményről kell szót ejtenem, mert tudom, hogy állításom magyarázatra szorul.

Mint annyiszor, amikor a világ nehezen megközelíthető jelenségei, tehát az ember és az ember titkai kerülnek szóba, mint annyiszor, amikor valami szokatlanul hangzik, s nehezen érthető, mint annyiszor, amikor valami nagyon bonyolult, ezúttal is az egyszerűhöz folyamodom. Az egyszerűhöz, a tisztához és világoshoz. Költőt hívok segítségül, Juhász Gyulát. Versét idézem, oly közismert versét, amely már-már szállóige s olyan tiszta és világos, mint a népdal. *„Milyen volt szőkesége, nem tudom már. — De azt tudom, hogy szőkék a mezők — ha dús kalásszal jő a sárguló nyár — s e szőkeségben újra érzem őt.”*

Nem tudom már . . . nem tudom már . . . — a vers mindhárom szakaszában visszatér. Nem tudom már... — az elfelejtés fájó szava ez. Nem tudom már . . . — ez a felejtés órája. S a felejtésnek ebben az órájában, az elbúcsúzásnak ebben a szavában egyszerre megszületik az emlék, az igazi, a végleges, a többé már el nem múló. Egy szőke hajfonat ellobbant az idő szelében. Elhamvadt és hűlt helyén egyszerre megjelennek a szőke mezők. A felejtés pillanatában egy emlék egyszerre világgá tágult.

S így megy világgá a többi is.

Ebben a felejtő versben, melyből mindenfelől visszhangzik a „nem tudom már” búcsúszava, elmosódik egy szempár kékje, de megjelennek a szeptemberi bágyadt búcsúzó kék fátylai: egy múló szempillantás helyén egy egész, egyre megismétlődő, évente visszatérő évszak. Elfoszlik a versben egy hang selyme, de minden tavaszban megszólal mégis az a távoli asszonyi szó. A feledésben múlhatatlanná született az emlék. Szétszóródott a tájba, szétivódott az évszakokba, a mulandó része lett az örök időnek. A világ részévé lett egy hajfonat szőkesége, egy kék tekintet, egy meleg hang.

Mikor az emlék világgá megy, voltaképpen akkor tér haza. Amikor vége, akkor kezdődik el.

Ha egy fiú észreveszi magán régesrég elporladt anyjának egy mozdulatát, egy régesrég elfelejtett szokását s ráismer: — ez ő! — akkor emlékezik rá igazán. Ha egymástól elszakadt barátok egyszer-egyszer rajtakapják magukat egymás szavajárásán, egymásra emlékeznek, ha elfelejtették is egymást. Elmosódott ízekben, ismeretlenből fölbukkanó arcokban, egy váratlan hangulatban, valamely dallamban, régen nem hallottban, egy ismerős környezetben hirtelenül támadnak az emlékek, holtaké, múltaké, elfeledetteké, s kísérnek aztán észrevétlen, hűségesen, árnyékként és fényként, csendes mécsvilágként.

Különös hát az emlékek élete, törvényen kívüli, szabálytalan és szabályozhatatlan. Elmúltukban születnek újjá és teljesebbé, elnémulásukban zendülnek meg. Azt hisszük, megszűntek már, amikor pedig betölteni kezdik a világot.

Mátrai-Betegh Béla